

Kujala, Antti 2019. *Kivenmurskaajat. Kolonialismin historia*

Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

KOLONIALISMIN HISTORIAN PERUSTEET

Suomessa tunnetaan huonosti kolonialismin historia. Tämä johtuu siitä, että Suomella ei ole valtiona mainittavaa koloniaalista menneisyyttä ja maahanmuuttajaväestömme on ollut kansainvälisessä vertailussa vähäinen. Toki suomalaisia tutkimusmatkailijoita, seikkailijoita ja sotilaita osallistui kolonialismin edistämisen virtoihin. Hyvin tiedetään myös, että suomalainen sahatavara ja erityisesti terva vauhdittivat Hollannin ja Britannian maailmanvaltojen kauppa- ja sotalaivastoja. Suomi ei myöskään ollut koloniaalisesta maailmantaloudesta ulkopuolinen saareke. Esimerkiksi suomalainen vaateteollisuus käytti Pohjois-Amerikan etelävaltioiden orjaplantaasien puuvillaa. Suomella on myös synkkä historia niin sanotussa “sisäisessä kolonisatiossa” eli saamelaisen alkuperäisväestön alistamisessa. Tämä on aihepiiri, joka on viime aikoihin asti ollut turhan vähäisen tutkimuksen kohteena, saati suuren yleisön tiedossa.

Suomen menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus kytkeytyvät elimellisesti osaksi eurooppalaisen yhteisön kehitystä ja siten myös kolonialismin historiaa. Historiallisen eurooppalaisen kohtalonyhteyden ulossulkeminen tarkoittaisi merkittävää tiedonpuutetta ja vajavaista käsitystä siitä, miksi maailma on rakentunut sellaiseksi kuin se nykyisellään on. Ymmärtämättömyys kolonialismin historiasta ruokkii omalta osaltaan yksinkertaistuksia, ennakkoluuloja ja pelkoja, joita nykyiset kansallismieliset radikaalioikeiston puolueet hyödyntävät asettamalla ihmisiä vastakkain omaa valtaansa kasvattaakseen.

Suomen ja Venäjän historian dosentti Antti Kujalan teos *Kivenmurskaajat – Kolonialismin historia* ei siten voisi ilmestyä parempana hetkenä. *Kivenmurskaajat* on kaivattu suomenkielinen kokonaisesitys eurooppalaisen kolonialismin historiasta. Kansainvälisen poliittisen talouden historian suomenkielinen esitys on jo itsessään merkkiteko, koska ammattihistoriantutkijat sitoutuvat sellaiseen valitettavan harvoin. Poikkeuksiakin tosin on, kuten esimerkiksi Pekka Valtosen viime vuosien monet tutkimukset Euroopan ja maailman historiasta osoittavat.

Kujalan kirjan aluksi hieman oudolta vaikuttava nimi kiteyttää, mitä kirjoittaja asettaa tutkimuksensa tehtäväksi. Kongolaiset kutsuivat Belgian kuninkaan Leopold II:n värväämää tutkimusmatkailijaa Henry Morton Stanleytä kivenmurskaajaksi, koska tämä rakensi tien tutkimusmatkojaan varten Kongojoen alajuoksun putousten ohitse. Kivenmurskaajan tavoin eurooppalaiset siirtomaavallat mullistivat vallattujen maiden yhteiskunnat perustavasti ja syvälin vaikutuksin. Siirtomaiden hallinnoinnissa eurooppalaiset kuitenkin epäonnistuivat usein katastrofaalisesti. Kujalan tutkimuksen kohteena on kivenmurskaamisen historiallinen poliittinen talous: siirtomaavalttojen häikäilemättömän vallankäytön ja rasistisen hallinnan sekä niiden sosiaalisten ja taloudellisten vaikutusten kokonaisuus.

Tehtävä on vähintäänkin kunnianhimoinen. Lopputuotoksena on yli 500 sivua ja 500 vuotta kolonialismin historiaa löytöretkistä 1800- ja 1900-luvun imperialismiin ja lopulta siirtomaiden itsenäistymisaaltoon eli dekolonisaatioon toisen maailmansodan jälkeen. Teos perustuu laajaan lukeneisuuteen, isojen asiakokonaisuuksien vakuuttavaan hallintaan ja monipuolisen

kansainvälisen kirjallisuuden käyttöön. Päätekstiä ryhdittävät laajat yksityiskohtia täydentävät loppuviitteet.

KOLONIALISMIN MÄÄRITELMÄ

Kujala määrittelee kolonialismin poliittiseksi ja taloudelliseksi herruussuhteeksi, joka vallitsee kolonialisoitujen maiden ja kansojen sekä kulttuurisesti ja maantieteellisesti etäisten siirtomaavalttojen välillä. Kolonialismiin kuuluu Kujalan mukaan lisäksi vahva sivistysmissio, joka perustuu käsitykseen eurooppalaisen kulttuurin ylivertauudesta. Sivistysmissionista kolonialismi saa ideologisen oikeutuksensa. Sivistysmission ideologia ei ole ajan myötä hävinnyt eurooppalaisesta ajattelusta. Vuonna 2007 Ranskan presidentti Nicolas Sarkozy tokaisi, ettei afrikkalainen koskaan ollut astunut historian näyttämölle. Presidentti siis toisti sitkeässä istuvaa ajatusta, jonka mukaan afrikkalaisilla ei ollut historiaa ennen kuin eurooppalaiset nostivat heidät alkukantaisuudesta. Historiantutkija Dipesh Chakrabarty onkin todennut, että eurooppalaisessa modernissa historiakäsityksessä on usein taustalla ajatus siitä, että erityisesti globaalin etelän maat ovat aina "historian odotushuoneessa", josta käsin ne joutuvat katselemaan niille osoitettua ja jo eurooppalaisten haltuunsa ottamaa tulevaisuutta (Chakrabarty 2000).

Kolonialismin määritelmällään Kujala sulkee tarkastelun ulkopuolelle naapurivaltioihin kohdistuvan valloituspolitiikan kuten natsi-Saksan sodankäynnin toisessa maailmansodassa. Kujalan määritelmään ei myöskään kuulu jo aiemmin mainittu sisäinen kolonisaatio, joka kohdistuu valtioiden alkuperäiskansojen riistämiseen tai syrjäyttämiseen. Kahdessa jälkimmäisessä alistamisen muodossa on selkeästi yhtäläisiä piirteitä siirtomaakolonialismin kanssa, ja kaikkien koloniaalisten muotojen vertailu avaisi myös tärkeitä tulkinnanmahdollisuuksia. Kujala on kuitenkin valinnut oikein keskittyessään vain siirtomaakolonialismiin jo pelkästään kyseisen tutkimuskohteen massiivisuuden vuoksi.

Kujala sanoutuu ilahduttavan selväsanaisesti irti viime aikoina esiin ponnistaneesta kolonialismin tutkimuksellisesta "valkopesusta", jossa tarkoitus on nostaa esiin eurooppalaisen kolonialismin siirtomaille tuottamia hyviä puolia, kuten rautateitä, teollisuutta tai terveydenhuollon ensiaskeleita. Kujala kritisoi perustellusti tällaisen tutkimuksen pyrkimyksiä: siirtomaita oli myös kehitettävä tiettyyn rajaan asti, jotta siirtomaat, niiden ihmiset ja luonnonresurssit olisi olleet ylipäättänsä eurooppalaisten hallittavissa. Kolonialismin historiasta ei voikaan valita vain tiettyjä kehityskulkuja, vaan analysoitavana on oltava sen kokonaisuus.

Kujala jakaa kolonialismin kolmeen hallintamuotoon. Hallitsemissiirtomaissa alkuperäisväestön olemassa olleet talous- ja tuotantomuodot ja toisinaan myös veronkantojärjestelmät tai kauppa- ja velkasuhteet valjastettiin hyödyttämään maahan muuttaneita maanomistajia, yhtiöitä ja emämaan asettamaa hallintoa. Näin hallittiin esimerkiksi brittiläistä Intiaa, ranskalaista Indokiinaa ja suurta osaa Afrikasta. Laivasto- ja kauppasiirtokuntia puolestaan perustettiin erityisesti uuden ajan alkupuolella nimensä mukaisesti sodankäynnin ja kaupan kannalta tärkeisiin solmukohtiin, kuten Kalkuttaan, Malakkaan, Singaporeen tai Hongkongiin, eikä eurooppalaisten poliittinen valta ulottunut näiden ulkopuolelle samalla tapaa kuin muissa koloniaalisen hallinnan muodoissa.

Maahanmuuttajasiirtomaissa eurooppalaiset siirtolaiset ottivat haltuunsa parhaimmat viljelysmaat ja tärkeimmät luonnonvarat sekä pyrkivät siirtämään alkuperäisväestön työvoimaksi

pelloille, kaivoksiin tai teollisuuteen. Maahanmuuttajaväestö ajoi usein siirtomaan itsehallintoa, mikä ruokki konflikteja siirtokuntalaisten ja emämaan välillä. Väistämättä määrälliseen vähemistöön jääneen maahanmuuttajaväestön valtapyrkimykset aiheuttivat tietysti toistuvaa vastarintaa myös alkuperäisväestössä. Tällainen hallinta oli tyypillistä esimerkiksi useammassa Afrikan valtiossa kuten Etelä-Afrikassa ja Algeriassa. Toisenlainen maahanmuuttajakolonialismin perinne muodostui, kun orjatyövoimaa tuotiin Afrikasta työskentelemään Brasilian, Karibian saarten ja Pohjois-Amerikan etelävaltioiden plantaasitaloudessa, joka tuotti sokeria, tupakkaa ja kahvia.

VARHAINEN KOLONIALISMI JA SEN VAIKUTUS TEOLLISEEN VALLANKUMOUKSEEN

Kujala aloittaa kirjansa ensimmäisen pääluvun tarkastelemalla varhaisen uuden ajan alun siirtomaajärjestelmän keskeisiä piirteitä. Tarkastelussa ovat löytöretkien jälkeinen Espanjan siirtomaavalta Etelä- ja Keski-Amerikassa, Atlantin ylittäneeseen orjakauppaan perustunut plantaasitalous sekä hollantilaisten ja englantilaisten kauppakomppanioiden valloitukset Aasiassa. Varhainen kolonialismin vaihe synnytti eurooppalaisen ideologisen, kulttuurisen ja rodullisen ylemmydentunteen sekä väkivaltaisen valloittajamentaliteetin, jonka kohteeksi joutuivat niin kolonioiden ihmiset kuin luontokin.

Eurooppalaisen kolonialismin ensimmäisen aallon tarkastelun jälkeen Kujala pysähtyy tarkastelemaan erästä viime vuosikymmenten suosituinta taloushistoriallista kysymystä: miksi juuri Eurooppa teollistui ensimmäisenä? Kujalan tarkoituksena on vastata siihen, kuinka merkittävässä roolissa siirtomaiden valloittaminen oli Englannin teollistumiselle.

Arvioimalla erityisesti historiantutkijoiden Kenneth Pomeranzin ja Peer Vriesin näkemyksiä Kiinan ja Englannin kehityseroista Kujala asettuu kannattamaan jälkimmäisen tutkimuksiin nojaavaa analyysia. Kujalan mukaan esimerkiksi sillä, että Britannian (ja muun Euroopan) resurssitalous laajentui uuden mantereen plantaasitalouksille, oli vaikutusta siihen, että Eurooppa ratkaisi esimoderneja talouksia vaivanneita ekologisia pullonkauloja. Kolonialismin taloudellista vipusinta enemmän Britannian teollistumista selittävät Kujalan mukaan kuitenkin yhtäältä vahva talouspoliittinen valtio, jota ei ollut muutoin korkealla kehitystasolla olevassa uuden ajan alun Kiinassa, ja toisaalta merkittävät kehitysasteet teknologiassa ja energiaratkaisuissa. Kujala huomauttaa tarpeellisesti, että valtavirtaiseen taloustieteeseen nojaavalla taloushistorialla on taipumus sivuuttaa valtion merkitys varhaismoderneja talouksia mobilisoineena voimana. Kujalan Euroopan teollistumisen voittokulkua käsittelevässä luvussa on tärkeästä asetelmasta huolimatta hieman kirjan päätarinasta poikkeavan sivuaskeleen tuntua, eikä kolonialismin ja teollisen kapitalismin suhde tule käsitellyksi kovin syvästi.

EUROOPPALAISEN SIIRTOMAAVALLAN VAIKUTUKSET

Teoksen tarkastelun pääpaino on loppuosaa hallitsevassa 1800- ja 1900-lukujen siirtomaavallan historiassa Afrikassa, mutta myös Intiassa ja muualla Aasiassa. 1800-luvulla maailmanvaltansa uutta aaltoa rakentaneiden eurooppalaisten siirtomaavalttojen kolonialismissa oli eroja.

Ranska hyötyi Pohjois-Afrikan ja Indokiinan taloudellisesta alistamisesta, mutta merkittävää osaa Ranskan siirtomaapolitiikasta ohjasivat enemmän poliittiset kuin taloudelliset päämäärät. Maa halusi osoittaa itselleen ja muulle maailmalle, että kuului edelleen suurvaltojen joukkoon. Myös Saksalle siirtomaat olivat lopulta taloudellisesti vähämerkityksisiä. Belgia taas sotkeutui 1800-luvun kolonialismiin kuninkaansa Leopold II henkilökohtaisesti hallitseman Kongon vapaavaltion myötä. Leopold organisoii liikemiehineen ja hallintoineen maahan kumintuotantoa, jota edistettiin viime kädessä alkuperäisväestöön kohdistetulla brutaalilla terrorilla. Vaikka Euroopan valtiot jäivät siirtomaahallinnassaan käytännössä maksumiehiksi ja koloniaalisen järjestelmän ylläpito oli työn ja tuskan takana, yksittäiset liikemiehet ja yhtiöt saattoivat toteuttaa siirtomaissa satumaisen tuottoisaa liiketoimintaa, joka epäsuorasti vaurastutti myös emämaita.

Jos Ranska harjoitti kolonialismiaan politiikka edellä, niin Britannian siirtomaapolitiikka perustui Kujalan mukaan ensisijaisesti imperiumia hyödyttäviin taloudellisiin suhteisiin. Britannia luotti sitä palvelevan vapaakaupan järjestämiseen, brittiläisten teollisten tuotteiden vientiin ja siirtomaiden talouden alistamiseen luototuksen keinoin. Britit eivät sitoutuneet täysimääräiseen valtiollisen alistussuhteen organisointiin, koska se tarkoitti valtavia hallinnollisia ja sotilaallisia kuluja.

Tärkeimmistä siirtomaastaan Intiasta britit pitivät kiinni kaikin keinoin. Intia toimi Britannian laajentuvan teollisuuden tärkeänä raaka-aineiden toimittajana. Maan kotimarkkinoiden aiempi laaja käsityöläistuotanto syrjäytettiin brittien tekstiilituotteiden viennillä. Kauppa puolestaan pidettiin ylijäämäisenä avaamalla Kiina Intiassa valmistetulle oopiumille. Lopuksi koloniaalisen taloussysteemin tulovirrat kulkivat Britanniaan. Lisäksi Intian infrastruktuuria ja tullipolitiikkaa kehitettiin yksipuolisesti Britannian tarpeita varten. Kun 1800-luvun lopun kuivuusjaksot iskivät jo ennestään koronkiskurien heikentämään maatalouteen, ajautui maa valtaisiin nälänhätiiin. Britti-imperiumi näivetti siirtomaansa kirjaimellisen julmasti henkitoreisiin.

Kolonialismiin kuulunut sivistysmissio jäi alistamista oikeuttavaksi puheenparreksi. Käytännössä siirtomaavallat eivät parantaneen siirtomaiden väestön kasvatus- ja opetusoloja. Hallitsemisessa eurooppalaiset sovelsivatkin kaikilla mantereilla rasistista ylemmyyttä. Siirtomaissa saatettiin pitää muodollisesti vanha hallitsija vallassa, mutta käytännössä valta oli siirtomaan edustajalla. Maahanmuuttajaväestöön kuuluneet puolestaan pysyivät emämaan kansalaisina. Siirtomaiden hallinta perustui jatkuvaan erojen tuottamiseen. Afrikassa eurooppalaiset nojasivat kaavamaiseen näkemykseen, jonka mukaan afrikkalainen yhteiskunta perustui heimoihin ja näitä hallitseviin päällikköihin, minkä perustalta väestöä pyrittiin hallitsemaan. Intiassa britit vahvistivat kastilaitosta, ja ruokkivat vastakkainasettelua hindujen ja muslimien välillä. Siirtomaiden itsenäistymisprosesseissa nämä eronteot repesivät avoimiksi ja väkivaltaisiksi konflikteiksi, joiden perintö jatkuu tänäkin päivänä.

DEKOLONISAATIO

Teoksen päättävä dekolonisaatio-osuus on ehkä sen jännittävin jakso. Kujala onnistuu kokoaamaan mielekkäällä tavalla yhteen useiden eri valtioiden – Kongosta Tansanian ja Kenian kautta Vietnamiin – itsenäisyystaistelujen keskeiset syyt ja tapahtumaketjut, jotka ovat aiemmin olleet osittain suomalaiselle lukijalle vaikeasti saavutettavissa.

Toisen maailmansodan jälkeen siirtomaista tuli entistä vaikeammin hallittavia, ja hallinnon ylläpitäminen menetti myös emämaissa nopeasti oikeutustaan. Kyse oli myös aidosti maailmanvaltojen materiaalisesta ahdingosta. Esimerkiksi Iso-Britannia oli sodan jälkeen käytännössä taloudellisen romahduksen partaalla, ja velkaantunut entiselle siirtomaalleen Intialle niin pahoin, että velkojen periminen olisi ajanut kuningaskunnan käytännössä vararikkoon. Kujalan mukaan Intian suhteellinen onni dekolonisaatiossa oli, että paikallinen väestö oli päässyt brittien vallasta huolimatta mukaan maan alempiin päätöksenteko- ja lainsäädäntöelimiin. Näin intialaiset olivat monen muun siirtomaan kansalaisia kokeneempia tarttumaan demokraattisen hallinnan prosesseihin siirtomaavallan päätyttyä.

Afrikassa eurooppalaisten sortoon kuului näkemys, että afrikkalaiset eivät olleet kyvykkäitä päätöksentekoon. Dekolonisaatiossa Afrikan maat joutuivat politiikan negatiiviseen tyhjiöön, jonka täyttivät harvojen häikäilemättömät valtapyrkimykset, voimapolitiikka ja väestön keskinäiset riidat. Kujalan mukaan itsenäistymisen jälkeen moneen Afrikan maahan syntyi niin sanottu portinvartijavaltio, joka kanavoi sijoituksia ja talousapua maahan, mutta jossa poliittinen valta keskittyi yhdelle ryhmittymälle tai hallitsijalle maata repivien konfliktien keskellä. Kylmän sodan jakolinjojen maailmassa itsenäistyneet maat valitsivat talouspoliittisesti joko sosialistiset tai kapitalistiset kokeilut. Todellisuudessa maiden talous oli kaoottista sekataloutta. Maat toteuttivat yksipuolisia teollistumishankkeita ja löivät laimin paikallisen maatalouden, mikä teki maat riippuvaisiksi tuontiviljasta ja siten erittäin haavoittuvaiseksi maailmantalouden sykleille. Öljykriisin jälkeen, 1970- ja 1980-luvulla, useat maat ajautuivat vakaviin talousvaikeuksiin, ja kaatuivat kansainvälisten talousjärjestöjen ”reformistisiin” käsiin, jotka puolestaan pakottivat maat ankaraan talouskuripolitiikkaan.

ONNISTUNUTTA HISTORIALLISTA SOSIOLOGIAA

Löytyy teoksesta toki kritisoitavaakin. Viittausteknisesti kirja on tarkemmalle lukijalle työläs, koska viitteet on sijoitettu tekstiin harvakseltaan useampien, eri teemoja tai jopa eri maita käsittelevien lukujen jälkeen. Tämä tekee käytetyn kirjallisuuden yksityiskohtaisesta jäljittämisestä työlästä ja paikoin turhauttavaa. Teoksen kuvat ovat pääosin harkittuja ja havainnollistavia, mutta toisinaan ne myös jäävät irrallisiksi ja ilman kunnollista kontekstualisointia. Välillä kirjan lukujen käsittelytavassa on myös melkoinen epäsuhta: esimerkiksi Intiaa käsittelevää pitkää ja systemaattista lukua seuraa vain muutaman sivun mittainen Saksan, Ranskan ja Portugalin siirtomaatalouden pääpiirteet kokoava kuvaus. Välillä Kujala myös eksyy päivämääräkohtaiseen tapahtumakuvaukseen, mikä vie tekstin jo liian yksityiskohtaiselle tasolle ja hidastaa luettavuutta ja kokonaisuuden jäsentämistä.

Pääasiallisesti Kujalan teos on kuitenkin onnistunutta historiallista sosiologiaa, jossa yleistyksiset toimivat rinnan maa- ja tapahtumakohtaisen kuvauksen kanssa. Kujalan vahvuudeksi voi myös sanoa, että hän ottaa poliittisen talouden perusteet tosissaan ja tavoittelee aidosti historiallista kokonaiskuvausta. *Kivenmurskaajat* ei jää tapahtumien, vallankäytön ja tuotannon organisoimien kuvaamiseksi, vaan kuvaan kuuluu myös kolonialismin siron kohteiden vastarinta ja vapaustaistelut. Kujalan tarinassa ovat mukana niin varhaiset orjakapinat kuin imperialismin aikaiset kamppailutkin, afrikkalaiset ammattiliitot ja tietysti dekolonisaation vapaustaistelut.

Kujala onnistuu kuvaamaan koloniaalisen vallan ja alkuperäisväestön vastarinnan välistä dialektiikkaa hienosti.

Jo mainittu kirjaan sisältyvä teollisen vallankumouksen synnyn syitä käsittelevä luku saa lukijan pohtimaan laajemmin kolonialismin ja kapitalismin välistä suhdetta. Tätä 500-vuotista kolonialismin ja kapitalismin kohtalonyhteyttä Kujala ei lähde laajemmin koettelemaan. Kolonialismin ja läntisten keskusvaltojen hallitseman maailmankapitalismin yhteys olisi voinut jäsentyä esimerkiksi Immanuel Wallersteinin (1930–2019) teosten avulla, jossa periferioiden työvoiman ja resurssien alistaminen ei ole pelkästään resurssivirtojen takaamisen tai maailmanvalloituksen kysymys, vaan koko kapitalistisen maailmanjärjestelmän jatkuvan uusintamisen edellytys. Kujala nimeää johdannossaan maailmanjärjestelmäanalyysin yhdeksi tärkeäksi innoittajakseen, mutta ei arvioi omaa analyysiaan sen keskeisiä teoreettisia löydöksiä vasten.

Myös uusimmat historiallisen ympäristösosiologian tutkimukset painottavat, että ihmistyön lisäksi juuri maksamattoman luonnon haltuunotto maailman periferioissa on maailmanjärjestelmän olemassaolon ehto: historiallisen kapitalismin on rynnättävä yhä uusille rajaseuduille työvoiman ja luonnon haltuunottamiseksi (esim. Patel ja Moore 2017). Vastaavasti Yhdysvalloissa paljon debatoidun New Histories of Capitalism -tutkimussuunnan uudet tulokset siirtomaiden taloudellisesta alistamisesta ja orjuuden merkityksestä Pohjois-Amerikan kapitalismin kehitykselle toisivat varmasti lisää tulkintamahdollisuuksia (ks. Beckert ym. 2014). Olisi kuitenkin kohtuutonta vaatia tällaista tarkastelua mukaan Kujalan jo erittäin laajaan teokseen. Ehkäpä kolonialismin ja kapitalismin historian sosiologinen jäsentäminen on seuraavan suomenkielisen kirjahankkeen tematiikka – ainakin sille olisi taloudellisesti, poliittisesti ja ekologisesti kriisiytyvässä maailmassa todellinen tarve.

Kujalan *Kivenmurskaajat* on erittäin monipuolinen kokonaisuus. Sen kaikkien osien arvioimista ei ole mahdollista tehdä oikeudenmukaisesti yhden kirja-arvion puitteissa. Kujala onnistuu hienosti päätavoitteessaan, eli kolonialismin poliittisen talouden keskeisten periaatteiden tutkimisessa, tulkittamisessa ja jäsentämisessä. Tämän lisäksi teos on täynnä useiden eri maiden mielenkiintoista tapahtumahistoriaa, johon lukija voi varmasti palata useampaankin otteeseen. Siten teos luo tärkeän perustan myös tuleville suomenkielisille tutkimuksille ja keskusteluille kolonialismin historiasta.

LÄHTEET

- Beckert, Sven, Burgin, Augus, Hudson, Peter, Hyman, Louis, Lamoreaux, Naomi, Marler, Scott, Mihm, Stephen, Ott, Julia, Scranton, Philip ja Shermer, Elizabeth. 2014. Interchange: The history of Capitalism. *Journal of American History* 101:2, 503–536. <https://doi.org/10.1093/jahist/jau357>.
- Chakrabarty, Dipesh. 2000. *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Patel, Raj ja Moore, Jason. 2017. *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. Los Angeles: University of California Press.

KIRJOITTAJATIEDOT

TERO TOIVANEN

VTT, tutkija

BIOS-tutkimusyksikkö

tero.toivanen@bios.fi